

QORAQALPOQ KELINLARINING AN'ANAVIY "KÖK KÖYLEK" LIBOSI: TARIXIY MANBALAR VA RAMZIY MA'NOLAR TAHLILI

Ismoilova Ra'no Muzaffarovna

Libos dizayni kafedrası dotsenti, texnika fanlari nomzodi (PhD)
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

E-mail: ismoilovarano1975@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq xalqining milliy kelinlik libosi — “Kök köylek”ning tarixiy ildizlari, badiiy xususiyatlari va ramziy ma’nolari tahlil qilindi. Qoraqalpoq xalqining madaniy merosi, an’anaviy urf-odatları hamda marosim madaniyatida to’y kiyimining tutgan o’rni o’rganildi. Libosning asosiy tarkibiy qismlari, kashtachilik uslublari, rang va naqsh uyg’unligi tahlil qilinib, ularning estetik hamda ramziy mazmuni aniqlab berildi.

Kalit so’zlar: qoraqalpoq xalq kiyimi, “kök köylek”, kelinlik libosi, kashtachilik, ramziylik, madaniy meros, milliy an’ana.

Аннотация. В статье проведён анализ исторических истоков, художественных особенностей и символического значения национального свадебного наряда каракалпакских женщин — «Көк көйлек». Изучено место этого костюма в культурном наследии, традициях и обрядовой культуре каракалпакского народа. Рассмотрены основные элементы костюма, особенности вышивки, цветовые и орнаментальные решения.

Ключевые слова: каракалпакский народный костюм, «Көк көйлек», свадебное платье, вышивка, символизм, культурное наследие, национальная традиция.

Abstract. This article presents a scholarly analysis of the historical origins, artistic characteristics, and symbolic meanings of the traditional Karakalpak bridal costume known as “Kök köylek.” The research examined the role of this attire in the cultural heritage, traditions, and ceremonial practices of the Karakalpak people. The main structural elements, embroidery styles, and the harmony of colors and ornaments were analyzed to identify their aesthetic and symbolic significance.

Keywords: Karakalpak national costume, “Kök köylek,” bridal attire, embroidery, symbolism, cultural heritage, national tradition.

Kirish.

Qoraqalpoq xalqining an’anaviy kelinlik libosi – bu nafaqat kiyim-kechak majmuasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, badiiy didi va milliy o’zligini mujassam etgan nodir san’at asaridir. Mazkur libos o’zida asrlar davomida shakllangan xalq amaliy bezak san’ati, estetik qarashlar, ramz va timsollar tizimini mujassamlashtiradi. U qoraqalpoqlarning ijtimoiy hayoti, urf-odatları, marosim madaniyati hamda ma’naviy dunyoqarashini ifodalovchi muhim madaniy meros unsurlaridan biridir.

Qoraqalpoqlar — Markaziy Osiyoning qadimiy xalqlaridan biri bo’lib, asosan Orolbo’yi mintaqasida shakllangan, ko’chmanchi va yarim-ko’chmanchi turmush tarzini olib borgan xalqdir. Ularning kiyinish madaniyati tabiiy muhit, iqlim, ijtimoiy sharoit hamda e’tiqodlar bilan chambarchas bog’liq holda rivojlangan. Ayniqsa, to’y marosimlari va u bilan bog’liq liboslar xalq

hayotining eng muhim marosimiy qadriyatlari sirasiga kiradi. Shu sababdan qoraqalpoq kelinlik libosi — xalqning **ruhiy merosi, estetik tafakkuri va ijtimoiy qadriyatlarining badiiy ifodasi** sifatida alohida o‘ringa ega.

Kelinlik kiyimi qoraqalpoq madaniyatida nafaqat ayolning yangi ijtimoiy maqomga — oila hayotiga kirishining ramzi, balki jamiyatda ayol sha’ni, pokligi, go‘zalligi va ehtiromining timsoli sifatida qadrlangan. Ushbu libosning har bir detali mato tanlovi, kashta naqshlari, metall bezaklar, taqinchoqlar va rang uyg‘unligi chuqur ma’naviy va ramziy ma’noga ega bo‘lib, xalqning dunyoqarashi, diniy e’tiqodlari va ijtimoiy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi.

Asosiy qism

Qoraqalpoq ayollarining milliy kelinlik libosi — bu xalqning estetik tafakkuri, badiiy didi va marosim madaniyatini o‘zida mujassam etgan murakkab kompozitsiyali kiyim majmuasidir. Ushbu libos nafaqat bezak jihatidan boy, balki xalqning qadimiy e’tiqodlari, ijtimoiy qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini ifodalovchi ramziy tizim sifatida ham o‘rganiladi.

Kelinlik libosi tarkibida bir necha asosiy elementlar mavjud bo‘lib, ularning har biri ma’lum ma’noni anglatadi va marosimda o‘ziga xos vazifani bajaradi. Umuman olganda, qoraqalpoq kelin libosi bir necha qatlamli tuzilishga ega bo‘lib, **ichki kiyim, asosiy ko‘ylak (kok keylek), ust kiyim (jeppek jegde)** hamda **bosh kiyim majmuasidan** iborat.

Asosiy kiyim — **kok keylek** (so‘zma-so‘z tarjimada “moviy ko‘ylak”) — qoraqalpoq kelin libosining markaziy elementi hisoblanadi. U qadimdan to‘y marosimlarida kelinning asosiy tantanali kiyimi sifatida kiyilgan bo‘lib, poklik, sadoqat, mustahkamlik va ayol sha’ning timsoli hisoblanadi. U odatda to‘q moviy yoki ko‘k rangli ipak yoki paxtali matodan tikiladi. Rang tanlovi ramziy ma’noga ega bo‘lib, ko‘k tus — osmon, poklik, sadoqat va barqarorlik timsoli sifatida talqin qilinadi.

1-rasm. Qoraqalpoq ayollarining an’anaviy to‘y libosi (kök köýlek)

Kok keylek odatda uzun yengli, silueti keng, etak qismiga qarab kengaygan, ayolning tabiiy harakatini cheklamaudi. U yuqori sifatli ipak yoki paxtali matodan tikilib, murakkab kashtalar, badiiy naqshlar va rang uyg'unligi bilan bezatiladi. Ko'ylakning moviy yoki to'q ko'k rangi ramziy ma'noda **osmon, tinchlik, poklik va ruhiy yuksaklikni** ifodalaydi. Shu boisdan u kelinning hayot yo'lida barqarorlik va tinchlik tilovchi timsol sifatida qaraladi.

Kok keylekning bezak kompozitsiyasi turli rangdagi iplar bilan ishlangan kashtalar orqali yaratiladi. Asosiy kashta qizil ip bilan bajariladi, biroq ayrim detallarida sariq va yashil ranglardan foydalanish ruxsat etiladi. Ranglarning uyg'unligi xalqning badiiy an'analarda muvozanat va hayotiylik ramzi sifatida talqin etilgan.

Ko'ylakning yuqori qismi, ya'ni ko'krak qismida "**sauyt nag'is**" deb ataladigan geometrik naqsh joylashadi. Bu naqsh rombsimon shakllar va ko'krak qismida joylashgan ornamentli tasmalardan tashkil topgan murakkab kompozitsiyaga ega bo'lib, tashqi ko'rinish jihatidan zanjirli zirh — sovutni eslatadi.

Mazkur naqsh bilan libosning yuqori qismi bezatilgan bo'lib, mutaxassislarning fikricha, u qadimiy ayol jangchilarning kiyim an'analari bilan bevosita bog'liqdir. Bu jihatdan ushbu bezak tizimi qoraqalpoq xalqining og'zaki ijodi durdonalaridan biri — "Qirq qiz" eposida o'z aksini topgan qadimiy urf-odat va ruhiy qadriyatlarning davomi sifatida talqin qilinadi.

"Qirq qiz" dostoni qoraqalpoq adabiyotining eng mashhur eposlaridan biri hisoblanadi. Asarda o'z yurtining erki va ozodligi uchun kurashga otlangan qirq nafar qahramon ayol jangchilar — vatanparvarlik va mardlik timsoli bo'lgan qizlar obrazlari tasvirlanadi. Shu bois, "kök köylek" libosining old qismidagi sovut shaklidagi kashta naqshi nafaqat bezak elementi, balki jasorat, matonat, vatanparvarlik va ayollarga xos kuch-qudratning ramzi sifatida ham talqin qilinadi.

Naqshning bunday shakli xalqning tarixiy xotirasida ayollarning jamiyatdagi faol roli, ularning vatan himoyasidagi o'rni hamda oilaviy qadriyatlarni saqlashdagi hissasini ifodalovchi ramziy belgiga aylangan. Shu tariqa, qoraqalpoq kashtachiligining estetik tizimi xalq e'tiqodi, tarixiy tajribasi va epik an'analarning badiiy sintezini namoyon etadi.

Ko'ylakning pastki etak qismi ko'p hollarda **pog'onali romblar** va ularning ichiga joylashtirilgan **krestsimon shakllar** bilan bezatiladi va ushbu naqsh tizimi libosning umumiy tuzilmasida muvozanat va uyg'unlikni yaratadi hamda ramziy jihatdan barqarorlik, himoya va farovonlikni ifodalaydi.

Har bir kashtalangan naqsh o'zida kodlangan ma'lumotlarni – qizning urug'i yoki qabilasi, uning nasl tarixi, oilaviy qadriyatlari, kelajak hayotiga tilak va baxt, farovonlik istaklarini mujassam etadi. Shu boisdan kashtaning badiiy tuzilishi tasodifiy emas, balki an'anaviy kanonlarga asoslanadi. Naqshlar joylashuvi qat'iy tizimga bo'ysunadi: ularning barchasi to'liq simmetrik kompozitsiyada joylashtiriladi.

Ko'ylakdagi kashtalarda shifrlangan ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular kelinning urug'i, nasab tarixi, kelajakdagi baxt va farovonlik haqidagi tilaklarni o'zida aks ettiradi. Shu bilan birga, ayrim naqshlar **ko'z tegishidan himoya qiluvchi** va **baxt keltiruvchi** ramzlar sifatida ishlatilgan.

"Kök köylek" libosida ishlatiladigan har bir bezak namunasi o'ziga xos ramziy ma'noga ega bo'lib, ular juda sinchkovlik bilan, an'anaviy talablarga muvofiq tanlanadi. Naqshlarning bunday tizimi qoraqalpoq xalqining marosimiy dunyoqarashi, himoya e'tiqodlari hamda estetik qarashlarini mujassamlashtiradi.

Quyidagi asosiy ramziy elementlar keng qo'llaniladi:

asosiy markaziy belgi — kelinning **pokligi va beg'uborligini** ifodalovchi ramz;

cho'zilgan geometrik shakllar — kelinning **mehnatsevarligi, sadoqati va sabr-toqatini** anglatadi;

qo'y shoxiga o'xshash zootimsol naqshlar — oilaviy farovonlik, chorvachilik barakasi va mo'l-ko'llik ramzi.

“Shaxmat naqshi” — besh kvadratdan iborat geometrik kompozitsiya bo'lib, qadimda yog' tayyorlash asbobining izini eslatadi, u oilada sigir mavjudligini, ne'mat va barakani ifodalaydi;

kvadrat, romb, uchburchak va chiziqli naqshlar — tartib, uyg'unlik, kosmik qonuniyat va hayotiy barqarorlik ramzi;

o'simliksimon naqshlar — gullar, yaproqlar va shoxchalar tasvirlari orqali **o'sish, serhosillik, hayotiy kuch va yangilanishni** bildiradi;

quyosh va yulduz ramzlari — yorug'lik, energiya, umid va baxt timsoli.

Ko'ylakning chet qismlaridagi **hoshiyalar** turli geometrik va abstrakt naqshlardan tashkil topib, libosning umumiy kompozitsiyasiga estetik mukammallik beradi. Ushbu elementlar libosni tantanavorlik ruhida yakunlab, kelinning bayramiy qiyofasini yanada jozibador etadi.

Xulosa

“Kök köylek” libosidagi naqshlar nafaqat badiiy bezak vazifasini bajaradi, balki qoraqalpoq xalqining **madaniy xotirasi va milliy qadriyatlarini** avloddan-avlodga yetkazuvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Har bir tikilgan chiziqli, ip va rang xalqning qadimiy bilim tizimi, urf-odatlarini va diniy qarashlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shu bois kök keylek qoraqalpoq xalqining **intellektual va ruhiy merosining tirik ifodasi** sifatida baholanadi.

Foydalangan adabiyot ro'yxati:

1. Р.М.Исмаилова, А.Н.Сапарбаева. Исследование прикладного искусства в аспекте каракалпакского национального текстильного орнамента. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. “Dizayn – san'at va fan tutashuvidagi faoliyat sifatida” TOSHKENT -2024. 20-aprel. 405-412 betlar
2. Р.М.Исмаилова, А.Сапарбаева. История и символика: особенности национального костюма невест каракалпаков. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. № 4 (19), 2024. -С.208-215.
3. R.M. Ismailova. Zamonaviy liboslarni loyixalashda an'anaviy to'qimachilik elementlarining axborot bazasini shakllantirish. Art and Design: Social Science, Volume 05, Issue 04, 2025
4. Жданко Т.А., Камалов С.К. Этнография каракалпаков XIX нач. XX в. (материалы и исследования) Ташкент: «Фан», 1980.
5. Карлыбаев М., Курбанова З. Каракалпакский костюм. – Научно-художественное издание-фотоальбом. Нукус: «Илим». 2013. – 64 с
6. И.В. Богословская. Каракалпакский орнамент: образ и смысл. – Алматы: МИЦАИ, 2019. – 220 с.
7. Алламуратов А. Каракалпакская народная вышивка. Нукус «Каракалпакстан». 1977.